

Nové výzvy v etice antropologické praxe

Čas: 19. 3. 2018, 9:30-17:00

Místo konání: ve Skautském institutu, v salonku Minuta v domě U Zlatého rohu mezi Staroměstským a Malým náměstím, Staroměstské náměstí 4/1, vstup do domu z podloubí, kde je vidět cedule Prague creative centre, 1. patro, vstup z pavlačového balkonu napravo

Organizační tým: Hana Synková, Daniel Sosna, Kateřina S. Janků

Cílem workshopu je prozkoumat posuny, ke kterým v posledních letech v sociálně-antropologické praxi dochází a dát prostor sdílené reflexi. Jaké výzvy přináší aplikované výzkumy a angažmá antropologů v mimoakademických, projektových a mediálních kontextech? Proměňují se pohledy na skrytý výzkum? Jak se antropologický výzkum setkává s jinými systémy institucionalizované a kodifikované etické praxe? Jakou roli v současné antropologii v Čechách a na Slovensku mohou hrát profesní organizace a etické kodexy? Je potřeba revidovat ty existující a pokud ano, tak jakým způsobem? CASA se rozhodla reagovat na impulsy přicházející z antropologické komunity a připravila platformu pro diskusi.

Program workshopu:

9:30 – 9:45 Úvodní slovo

9:45 – 10:15 Andrej Belák - O nedôvere k papierom a dôvere k ľuďom ako uspokojuivej provizórnej taktike

10:45 – 11:30 Etika v praxi I.

Barbora Bírová - Medzi etikou a bezpečnosťou

Kateřina Mildnerová - Nebezpečí investigativního výzkumu “namibijských Čechů” v Namibii

Lucie Poskočilová - Hudba v českých věznicích: specifika vězeňské etnografie a etická úskalí výzkumu

12:00 – 13:00 Etika v praxi II.

Tereza Vrtová – bude oznámeno

Blanka Kisořová - Problematika výzkumu prostřednictvím internetu - netnografie

Michael Rádl - Etika a výzkum

Radek Vorlíček - Dodržování etických aspektů při výzkumu školního prostředí

13:00-14:30 - oběd

14:30 – 15:30 Etika a přesahy mimo akademickou sféru

Lubomír Lupták - Trampoty s aplikovaným výzkumem

Petr Matoušek a Ida Kaiserová - Odpovědnost za text mezi zadavatelem, výzkumníkem a samosprávou

Lucie Trlifajová - Zkoumání “nezaměstnaných” - možnosti a limity diskursu narušování individuální odpovědnosti

Matej Butko - Aplikovaný výzkum schengenského pohraničia: etika, legalita a legitimita neformálních ekonomických praktik

16:00 – 17:00 (a dále) Etické kodexy a závěrečná diskuse

Michal Uhrin: Etický kódex: ako na to?

ANOTACE

9:45-10:15

Andrej Belák - O nedôvere k papierom a dôvere k ľuďom ako uspokojujúcej provízornej taktike

Lekárska fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Posledných 15 rokov som sa na Slovensku pokúšal robiť aplikovanú medicínsku antropológiu o nerovnostiach v zdraví medzi segregovanými Rómami a ostatnými ľuďmi. „Posledných 15 rokov“ znamená, že pokiaľ išlo o formálne i neformálne požiadavky na etický štandard výskumu, išlo o v podstate o experiment vo vákuu. Vo svojom stručnom príspevku by som sa rád podelil o skúsenosti s taktikou ošetrovania (ne)etických aspektov aplikovaného užitia etnografie, ktorú som si postupne vytvoril *ad hoc*. Podeliť sa o túto taktiku mám chuť jednak preto, lebo mi aj zoči-voči súčasným miestnym antropologickým kauzám a požiadavkám súčasných biomedicínskych žurnálov stále pripadá uspokojujúca. A jednak preto, lebo dúfam tento pocit nechať konečne podrobiť kritike v diskusii informovanej o etických štandardoch antropologickej praxe zaužívaných a dobre fungujúcich inde.

Etika v praxi I. 10:45 - 11:30

Barbora Bírová: Medzi etikou a bezpečnosťou

Fakulta humanitných štúdií UK, Katedra obecné antropologie

Rada by som prispela nasledujúcimi témami:

- Medzi etikou a bezpečnosťou: skúsenosti zo situácií na hrane / za hranou zákona, podieľaním sa na nich, prejavmi násilia, vysporiadaním sa s nimi a analytickým a textovým spracovaním vo výskume (nielen) bezdomovectva.
- Osobný vzťah k informátorkám a informátorom ako nutnosť možného preniknutia do terénu, neustále vyjednávanie pozícií a opúšťanie terénu.
- Násilie, závislosť a sexualita ako citlivé výskumné témy.
- Možnosti spoluautorstva participatívneho výskumu alebo participatívnych aktivít v rámci výskumu.
- Formy reciprocity medzi výskumníčkou a skúmanými vo výskume (nielen) sociálne marginalizovaných: aby odmena nebola potvrdením stereotypov, stigmy a marginalizácie.

Kateřina Mildnerová: Nebezpečí investigatívneho výskumu “namibijských Čechů” v Namibii

Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Palackého Univerzity v Olomouci

Príspevek je zaměřen na etické konsekvence výskumu 56 namibijských dětských válečných exulantů, kteří byli v rámci socialistické spolupráce převezeni r. 1985 do Československa, kde byli vychováváni a vzděláváni v internátních školách v Bartošovicích a Prachaticích až do jejich nucené repatriace roku 1991. Výzkum realizovaný v květnu 2017 a lednu 2018 v Namibii, kde většina respondentů v současné době žije, se zaměřil na mapování jejich životních osudů na pozadí politických změn a převratů v Namibii a v Československu. Výzkum, původně plánovaný jako klasický antropologický výzkum, se při postupném rozplétání příběhů změnil na výzkum investigativní pátrající po objasnění politicky citlivých informací, které nám respondenti sdělili. Nečekané odhalení státem utajovaných politických informací týkajících se okolností přijetí, pobytu a následné repatriace dětských válečných “sirotků” se ukázaly být v prostředí aktuální politické situace v Namibii jako velmi riskantní data, a to je nejen pro nás antropology (nebezpečí obvinění ze špionáže), ale také pro některé z našich respondentů. Ti, jak se ukázalo, se stali obětí politického pronásledování či ekonomického znevýhodňování ze strany místní vládnoucí “komunistické” strany SWAPO reprezentující stát. Příspěvek otevírá diskuzi nad mírou zodpovědnosti antropologa pracujícího s politicky citlivými informacemi, způsoby jejich interpretace a důsledky jejich zveřejnění pro členy sledované komunity.

Lucie Poskočilová - Hudba v českých věznicích: specifika vězeňské etnografie a etická úskalí výskumu

Mgr. studium Hudební vědy, FF UK

Vězeňská etnografie s sebou nese celou řadu etických otázek a problémů. Výzkumník se ocitá v uzavřeném prostředí s mocenskou a sociální nerovností a jeho respondenty se stávají znevýhodnění lidé částečně zbaveni svých práv. Vstupem do terénu může badatel výrazným způsobem ovlivnit nejen chod vězení jako instituce, ale také životy odsouzených a vězeňské služby. Obezřetnost je proto třeba zachovávat nejen během výzkumu, ale také během interpretace dat a jejich publikování.

12:00 – 13:00 Etika v praxi II.

Tereza Virtová - bude oznámeno

FHS UK a Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti

Blanka Kissová: Problematika výzkumu prostřednictvím internetu - netnografie

Doktorský program kulturní antropologie na Univerzitě Palackého v Olomouci

Ve svém příspěvku a především následné diskuzi bych se ráda zaměřila na problematiku výzkumu v on-line prostředí, konkrétně na sociálních sítích, prostřednictvím blogů, vlogů, diskusních fór a soukromých profilů. Autoři zahraniční literatury se ne zcela shodují v tom, kdy je možné takovýto výzkum realizovat skrytě, tedy bez svolení pozorovaných či bez otevřeného vystupování coby výzkumnice, a kdy je nezbytné mít souhlas a odkrýt pozorovaným svou výzkumnickou identitu. Rovněž nepanuje shoda v tom, kdy je možné do výzkumu zařadit informace získané sledováním autorských stránek, a to nejen s ohledem na skutečnost, že se jedná o soukromou, autorskou tvorbu konkrétní osoby, ale také s ohledem na pravidla konkrétních poskytovatelů stránek. Ráda bych společně s dalšími antropology a antropoložkami otevřela diskuzi o tom, jak výzkum v on-line prostředí realizovat co jak nejlépe s ohledem na etická pravidla výzkumu a ochranu soukromý zkoumaných.

Michael Rádl - Etika a výzkum

Fakulta humanitních studií UK, Katedra obecné antropologie

Všichni jsme obeznámeni s obecnými etickými principy a během svého terénního výzkumu se je snažíme podle možností dodržovat. Ovšem každý terénní výzkum je specifický a dodržování některých etických norem může být leckdy poměrně obtížné.

Při zúčastněném pozorování je obvyklé, že výzkumník seznámí se svou rolí účastníky skupiny, jíž se hodlá stát dočasným příslušníkem a kterou zamýšlí zkoumat. Jak ale dostát téhle povinnosti při použití auto-etnografické metody? Mám na mysli konkrétní případ svého terénního výzkumu, kdy jsem se jako majitel a provozovatel bazaru rozhodl nalézt odpovědi na některé otázky, spojené s tím, jak lidé projevují své aktérství při obchodech v bazaru nebo při vyjednávání zástavní půjčky. Výzkum je založen na kombinaci pozorování, rozhovorů se zákazníky a vyhodnocení vlastních zkušeností z předchozích let. Při rozhovoru se zákazníkem by bylo – podle jednoho ze základních pilířů etiky – správné, sdělit dotyčnému, že je objektem výzkumného zájmu, požádat ho o (informovaný) souhlas, atd. To se ale v běžných situacích jeví těžko proveditelné, protože se zákazníkem jednám v první řadě jako provozovatel a teprve následně se pokouším vyhodnotit, zda (a pokud vůbec) je možné něco z této interakce použít k výzkumným účelům. Pokud ho tedy nepožádám o hlubší rozhovor (pak samozřejmě postupuji dle etického kodexu), dotyčný se vůbec nedozví, že je na něj zaměřena pozornost jako na výzkumný objekt, o nějakém informovaném souhlasu ani nemluvě. Rád bych tuto otázku, která je mnohem širší a kterou jsem prozatím nastínil jen v hrubých rysech, prodiskutoval s ostatními a pokud mají s podobnou situací nějakou zkušenost, rád bych se poučil o tom, jak ji řešit. Pokud ne, možná bude přínosné upozornit na tento etický problém i další badatele.

Radek Vorlíček - Dodržování etických aspektů při výzkumu školního prostředí

Univerzita Hradec Králové

Ve svém příspěvku bych se rád zaměřil na etické problémy, které vyvstávají při výzkumu školního prostředí. Myslím si, že je zajímavé se zamýšlet nad tím, kde leží hranice etického a neetického jednání a zda je tato pomyslná čára v terénu mlhavější. Do jaké míry můžeme představit svůj výzkum učitelům a žákům? Je vůbec možné získat informovaný souhlas s výzkumem od rodiče žáka? Měli bychom se ve výzkumu úzkostlivě držet apriorně

formulovaných etických principů? Jaká je pozice výzkumníka ve školní třídě a jakým morálním dilematům musí výzkumník čelit? Do jaké míry může zůstat nezúčastněným pozorovatelem a nezasahovat do šikany, která se odehrává před jeho očima? Jak psát o žácích a neohrozit jejich identitu? To jsou některé vybrané otázky, na které bych rád otevřel diskuzi...

Etika a přesahy mimo akademickou sféru 14:30-15:30

Lubomír Lupták - Trampoty s aplikovaným výzkumem

Kolektiv BRIZOLIT, Katedra antropologie FF ZČU Pízeň

Aplikovaný výzkum je často reprezentován jako vynikající možnost, jak přemostit vzdálenost mezi akademií a zbytkem společnosti, jak učinit výzkumné aktivity užitečnými i pro někoho jiného, než samotné výzkumníky a jejich katedry, nebo jak se systematicky podílet na zmírňování sociálních problémů, které zkoumáme. Nicméně, naše zkušenosti z aplikovaného výzkumu (výzkum viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách pro MV ČR) naznačují, že je třeba vyrovnat se s problémy etického a praktického charakteru, které pro účely diskuse rozdělíme do několika základních kategorií: 1. problémy spojené s pozicí instituce financující aplikující výzkum a jejím vztahem k danému sociálnímu problému (praktiky instituce zadávající výzkum jako jeden ze zdrojů zkoumaného problému); 2. problémy spojené s tím, jak daná instituce s výsledky výzkumu může naložit (od nečinnosti až po zneužití); 3. problémy spojené s otiskem zadávající instituce do výzkumníka samotného a do jeho reprezentací kolujících v terénu (výzkumník jako prodloužená ruka zadávající instituce v terénu); a 4. problémy spojené s takřka automatickou preferencí aplikovaného výzkumu pro „studying down“ (zanedbávání výzkumu mocenských institucí jako zdroje sociálních problémů a zacílení pozornosti na ty, kdo jsou na nižších příčkách společenské hierarchie). V rámci diskuse bychom se rádi věnovali tak zmiňovaným problémům, jako i možnostem jejich řešení i (dalším etickým) dilematům, která tato řešení nastolují.

Petr Matoušek a Ida Kaiserová - Odpovědnost za text mezi zadavatelem, výzkumníkem a samosprávou

MAKAI atelier s.r.o.

Představíme aplikovaný výzkum místní politiky pro koncepci, kterou má zpracovat soukromý subjekt. Výzkumníci mají smlouvu s tímto subjektem. Zadavatel ale výzkum před zveřejněním předá představitelům města, kteří jej korigují a přepracovávají... Soukromý subjekt poté chce zpracovat tyto požadavky politiků, úředníků, přestože neodpovídají zjištěným faktům.

Lucie Trlifajová - Zkoumání „nezaměstnaných“ - možnosti a limity diskursu narušování individuální odpovědnosti

Sociologický ústav AV ČR

Zatímco akademická debata se dívá kriticky na způsoby kontroly a hierarchizace, které nastavení politik vůči chudým a nezaměstnaným vytváří, ve veřejné a politické debatě převládá diskurz osobní odpovědnosti a zásluhovosti.

Pokud je takovéto celkové zarámování debaty, do jaké míry je možné aplikovanými projekty a výzkumy, které jsou vázány na konkrétní příjemce (ASZ, obce), tento diskurz narušovat a měnit?

Nutnost být přijatelný a srozumitelný pro státní i lokální příjemce vede k tomu, že způsob zarámování musí částečně navazovat na převládající způsoby uvažování.

Snaha o podporu konkrétních aktérů, specificky obcí, vede k tomu, že je nutné hledat lokálně řešitelné aspekty, a tím pádem se posiluje důraz na individuální/lokální nástroje a dochází k upozadění strukturálních faktorů.

V oblasti zaměstnanosti jsou tyto limity ještě výraznější, protože cílem a indikátory projektů, v rámci kterých se výzkumy dělají, je často umístění na pracovní trh, tedy cíl, který je nutné sám o sobě vnímat kriticky.

Do jaké míry se pak výzkumník stává (jako historicky už tolikrát) utvrzovatelem dominantních narativů a mocenských hierarchií?

Zároveň pokud má být výzkumník překladatelem, jde o oblast, kde je nejvíce potřebné vnášet alternativní způsoby rámování – a za sebe vnímám, že pro teoretické uvažování aplikované výzkumy nabízejí velmi potřebnou korekci a zvyšují citlivost vůči pluralitě forem a legitimizací aktérství

Matej Butko - Aplikovaný výskum schengenského pohraničia: etika, legalita a legitimita neformálnych ekonomických praktík

Ústav sociálnej antropológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Bratislava

V tomto príspevku predostriem etickú otázku vyplývajúcu z aplikovaného výskumu, uskutočneného v slovensko-ukrajinskom pohraničí. Vychádzajúc zo svojej terénnej skúsenosti sa budem venovať téme problematcky uchopiteľného vzťahu legality a legitimity neformálnych cezhraničných praktík miestnych komunit (prenos tovarov cez hranicu, drobné pašovanie, výmena/distribúcia na hranici legality). Ukážem, že dlhodobá stagnujúca nezamestnanosť, nízke príjmy a nedostatok efektívne zavádzaných politík do pohraničného regiónu Slovenska podnecujú a udržiavajú vysokú účasť miestnych komunit na neformálnych a legálne ambivalentných cezhraničných praktíkách. V príspevku budem analyzovať etickú dilemu, ktorú som si uvedomil pri formulovaní projektových odporúčaní, vyplývajúcich z vlastných zistení o vysokom výskyte a podstatnom finančnom prínose neformálnych cezhraničných praktík pre pohraničné domácnosti. Dilema, ktorú som si uvedomil reprezentovala otázku toho, aké odporúčania na podklade získaných dát poskytnúť v záujme rozvoja ekonomicky zaostalého pohraničného regiónu. Teda, či odporučiť len „očakávané“ politiky (v oblasti zamestnanosti/cestovného ruchu), ktoré budú mať veľmi malý potenciál ovplyvniť zlepšenie economickej situácie v regióne, a v ktorých plnení štát dlhodobu zlyháva. Alebo či odporučiť aj „alternatívne“ politiky majúce reálny dosah na pohraničnú societu, ktoré by predpokladali zvoľnenie hraničného (colného) režimu legálnymi úpravami v záujme profitu miestnych obyvateľov z lokálneho neformálneho biznisu, avšak ktoré by mohli byť odbornou verejnosťou označené ako neetické (ako propagujúce nelegálne aktivity), a mohli by znamenať pre štát finančnú stratu.

Diskutovaním tejto otázky poukážem na skutočnosť, že kategórie „neformálnosti“ a „nelegálnosti“ sa síce v pohraničí prelínajú, avšak nie nutne. Taktiež poukážem na fakt, že hoci sú v súčasnosti niektoré nelegálne neformálne praktiky (najmä drobné pašovanie) finančne prínosnými a emicky legitímnymi pre pohraničné masy (s ohľadom na dlhodobú neefektívnosť štátu v pohraničí), tak je ich „posunutie“ do legálnej sféry pomocou spomenutých „alternatívnych“ politík mimoriadne komplikované. Za vysvetlenie tejto problematickej aplikácie podľa mňa stojí nedostatočná a jednostranná interpretácia (reprezentácia) spomenutých neformálnych praktík v „policy diškurze“ (v prostredí policymakerov/politológov, atď.). Tá je založená na prílišnom a prehnanom zvýrazňovaní nelegálneho charakteru týchto praktík, pričom ignoruje ich legitimitu, prínos (funkciu) a dôležitosť pre obyvateľstvo v dlhodobom časovom rámci lokálnej histórie a v špecifickom socio-kultúrnom kontexte pohraničia.

Etické kodexy a záverečná diskuse 16:00-17:00 (a ďalej)

Michal Uhrin: Etický kódex: ako na to?

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra etnológie a muzeológie

Každá vedecká disciplína musí hľadať odpovede na teoretické, metodologické a etické otázky, nevyhnutne spojené s vedeckým výskumom. Etnológia a antropológia skúma zložitú sociálnu vzťahy ľudských bytostí, ktoré vyvolávajú viacero takýchto otázok. Preto je dôležité o nich intenzívne diskutovať nielen medzi univerzitnými pedagógmi a vedeckými pracovníkmi, ale aj medzi študentmi všetkých stupňov štúdia. Etické kodexy profesionálnych etnologických a antropologických spoločností poskytujú užitočný návod na to, ako postupovať v priebehu vedeckého výskumu, a to nielen v eticky sporných situáciách. Cieľom príspevku je stručne priblížiť, za akých okolností vznikol Etický kódex Katedry etnológie a muzeológie Univerzity Komenského v Bratislave, ktorý bol prijatý aj Národopisnou spoločnosťou Slovenska. Mojim cieľom je opísať problémy, ktorým sme čelili, a nastoliť otázky pre diskusiu. V príspevku sa budem zaoberať etickým a legislatívnym/právnym rozmerom kódexov, vzdelávaní študentov v oblasti etiky výskumu, problematike skrytého výskumu, ako aj tomu, či majú byť kódexy skôr všeobecným návodom alebo podrobnou príručkou.